

## بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از حیث توجه به آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر نظرات شهید مطهری در کتاب پیرامون انقلاب اسلامی<sup>۱</sup>

حمیده پاک‌مهر\*، دکتر مقصود امین خندقی\*\*

دکتر محمود سعیدی رضوانی\*\*\*، دکتر سیدجواد قنبدلی\*\*\*\*

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۰/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۲/۲۵

### چکیده

مطالعه حاضر با هدف بررسی و تحلیل میزان توجه به آموزه‌های انقلاب اسلامی در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی صورت گرفت. روش مطالعه، توصیفی و از نوع تحلیل محتوا و جامعه آماری شامل تمام کتب پایه اول تا ششم دوره ابتدایی بود که برای نمونه، کتاب‌های فارسی بخوانیم، هدیه‌های آسمان و مطالعات اجتماعی پایه‌های اول تا ششم به صورت هدفمند انتخاب شدند. سپس براساس نظرات شهید مطهری چهار مقوله عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت اسلامی به عنوان ارزش‌های بنیادین انقلاب اسلامی شناسایی و چک‌لیست محقق‌ساخته‌ای با نُه زیرمقوله و پنجاه مفهوم کلی طراحی شد. نتایج تحلیل محتوا نشان داد صرفاً در کتب فارسی پایه اول، هدیه‌های آسمان پایه پنجم و مطالعات اجتماعی پایه چهارم مقوله‌های شناسایی‌شده مورد توجه قرار گرفته است. به علاوه، از ۱۷۰ مفهوم شناسایی‌شده در این زمینه، بیشترین مفاهیم مربوط

۱. مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری از دانشگاه فردوسی مشهد و تحت حمایت مالی «پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی» این دانشگاه است.

\* - دانشجوی دکتری تخصصی برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه فردوسی مشهد

aminkhandaghi@um.ac.ir

\*\* - نویسنده مسئول: دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فردوسی مشهد

\*\*\* - دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فردوسی مشهد

\*\*\*\* - استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فردوسی مشهد

به مقوله معنویت اسلامی (۹۵ مفهوم) و سپس مقوله استقلال (۶۶ مفهوم) بود. در حالی که مفاهیم مرتبط با مقوله آزادی (۴ مفهوم) و عدالت اجتماعی (۵ مفهوم) اندک بود. با عنایت به یافته‌های حاصل، توجه به آموزه‌های انقلاب اسلامی در سازماندهی محتوای کتب درسی دوره ابتدایی به طراحان و مؤلفان این کتب توصیه می‌شود.

**کلیدواژه‌ها:** آموزه‌های انقلاب اسلامی، تحلیل محتوا، کتاب درسی، گفتمان‌سازی.

## مقدمه

انقلاب اسلامی ایران که در سال ۱۳۵۷ با رهبری امام خمینی (ره) به پیروزی رسید، یکی از تحولات مهم جامعه معاصر ایران قلمداد شد (مرشدی‌زاد، غفری هشجین و مرتضوی، ۱۳۹۰: ۱۱۰) و متأثر از مجموعه‌ای از آرمان‌ها و تفکرات اسلامی شیعی و نیز رفتارهای ملی بود که در قالب نظام سیاسی «جمهوری اسلامی» عینیت یافت (شفایی، ۱۳۸۸: ۱۵۶-۱۵۷). انقلاب، رویدادی است که با وقوع آن، یک نظام سیاسی واژگون و نظامی دیگر به جای آن برپا می‌شود (میرزایی، ۱۳۹۱: ۶۰). چنین جریانی، با وجود رهبری، ایدئولوژی انقلابی و بسیج مردمی صورت پذیرفته، با مشارکت جمعی به پیروزی می‌رسد (شایگان، ۱۳۸۸: ۱۱۸-۱۱۹). انقلاب، تنها ناشی از تضادهای طبقاتی نبوده، به میزان زیادی از تضادهای فکری، روانی و ارزشی نیز ناشی می‌شود. در واقع، ارزش‌ها یکی از مقوله‌هایی است که انقلاب‌ها در تلاش تغییر آنها هستند و یک انقلاب، متضمن تغییرات شدید، کامل و سریع ارزش‌هاست (محسنیان‌راد، ۱۳۸۸: ۱۹۱). بنابراین، نظام ارزشی چارچوبی است که فرد یا جامعه از طریق آن به جهان بیرون خود می‌نگرند و مبنای کنش فردی و جمعی آنها قرار می‌گیرد (درویشی، ۱۳۸۸: ۳۳۶). با توجه به آنچه مطرح شد، هدف از انقلاب اسلامی، تغییر ارزش‌های موجود و متضمن بازگشت به اصول اسلام به عنوان مکتبی جامع و تضمین‌کننده حیات دنیایی و معنوی بود (شفایی، ۱۳۸۸: ۱۵۷). آنچه امروز برای غرب به مثابه تهدید تلقی می‌شود، طبیعتاً آن دین منزوی و جدا افتاده از جامعه نیست، بلکه آن اسلامی است که توفیق خود را در عرصه‌های مختلف اجتماعی از معنابخشی و نظریه‌پردازی انقلابی تا اداره امور عمومی و اجرایی نشان داده است (عباسی اشلقی، ۱۳۹۱: ۱۲۵).

از منظر جامعه‌شناختی، در تاریخ هر قوم، مقاطع بحرانی و سرنوشت‌سازی وجود دارد که

حفظ و نگهداشت آن، مستلزم وحدت ملی و مشارکت آحاد جامعه است (چینی‌فروشان، ۱۳۷۶، به نقل از سبحانی‌نژاد و جعفری‌هرندی، ۱۳۸۶: ۴۰). لیکن دستیابی به چنین هدفی، مستلزم به‌کارگیری راهبردهایی از سوی نهادهای مختلف بوده و نظام آموزش و پرورش از جمله ارگان‌هایی است که به دلیل داشتن نقش کلیدی در بازپروری ارزش‌ها و آرمان‌های بی‌بدیل انقلاب اسلامی، نقشی ویژه دارد. براساس آنچه قبلاً مطرح شد، انقلاب اسلامی ایران به عنوان یکی از انقلاب‌های بزرگ جهانی، توجه نظریه‌پردازان و اندیشمندان زیادی را به خود جلب کرده و در این زمینه هزاران کتاب و مقاله، چه در داخل و چه در خارج از کشور، به رشته تحریر درآمده است. لیکن، یکی از جنبه‌های قابل مطالعه و بررسی انقلاب اسلامی ایران، مفاهیمی است که به واسطه این رخداد مهم، در ادبیات نظام آموزشی ما شکل گرفته است. به عبارتی، از پیامدهای بروز انقلاب اسلامی، پیدایش مجموعه‌ای از مفاهیم ارزشی عام مانند: پیروزی و مفاهیم ویژه نظیر: جمهوری اسلامی، رهبری اسلامی، مردم‌سالاری دینی، مشارکت عمومی، بسیج مردمی و... بوده که در برنامه‌های درسی منعکس شده، قابلیت اشاعه و انتقال دارد. برنامه درسی مجموعه‌ای از وقایع آموزشی از قبل طراحی شده قلمداد می‌شود که به قصد تحقق نتایج آموزشی پیش‌بینی شده است (آیزنر، ۲۰۰۲). لذا اگر مفهوم ادبیات انقلاب به ادبیات پس از دوره انقلاب اسلامی (صرفاً از نظر زمانی) اطلاق شود، منظور از ادبیات انقلاب به معنای اخص، مفاهیم و بنیادهای ارزشی است که به پدید آمدن انقلاب و تفکر انقلابی منجر شده است (اکبری شلدره‌ای، ۱۳۸۷: ۱۹). بنابراین، مجموعه مفاهیم و یادمان‌های انقلاب اسلامی و الزام این نگاهداشت و انتقال برای نسل فردا به شکلی مطلوب ضرورتی مضاعف دارد. بر این اساس، آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران به ارزش‌های اساسی و بنیادین انقلاب اطلاق می‌شود که در مطالعه حاضر براساس دیدگاه شهید مطهری (۱۳۷۲) شامل چهار ارزش کلان عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت اسلامی است. از سوی دیگر، بین دوره‌های تحصیلی نظام آموزشی کشور، دوره ابتدایی از نظر شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان و پرورش مفاهیم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (صافی، ۱۳۸۶: ۴۰). برای دوره ابتدایی، اهداف متعدد اعتقادی، اخلاقی، فرهنگی، هنری، اجتماعی، زیستی، سیاسی و اقتصادی از سوی سیاست‌گذاران آموزشی در نظر گرفته شده که تمام ابعاد فوق، بستر مناسبی در راستای توجه به آموزه‌های انقلاب اسلامی است. در این میان، کتاب‌های درسی به

عنوان وسیله انتقال محتوا به لحاظ آموزشی و انتقال مفاهیم پایه، کارکردی مهم و بنیادی در آموزش دارد (صالحی عمران، ایزدی و رضایی، ۱۳۸۸: ۱۴۱) و بی تردید، در این زمینه، انتخاب و سازماندهی محتوا از مهم‌ترین اقدامات به شمار می‌رود. به زعم مارش<sup>۱</sup> (۲۰۰۹) و پایوارنتا و مانکولد<sup>۲</sup> (۲۰۰۵) چگونگی سازمان‌دهی محتوا در کتاب‌های درسی، نقشی کلیدی در کارایی برنامه درسی اجرا شده ایفا می‌کند. به علاوه، مطالعه و بررسی کتاب‌های درسی کمک می‌کند تا مفاهیم برنامه درسی به شکل مناسبی در کتاب‌های درسی گنجانده شوند (داگبی<sup>۳</sup>، ۲۰۱۰) و از آنجا که برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن کتب درسی یکی از الزامات نظام آموزشی است، تحلیل و بررسی علمی کتاب‌های درسی اهمیت دو چندان یافته، تحلیل کتب به دست‌اندرکاران و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند تا در هنگام تدوین، گزینش و انتخاب محتوای کتاب‌های درسی بیشتر دقت کنند و ضمن تسهیل یادگیری، زمینه پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان در ابعاد مختلف را فراهم آورند (یارمحمدیان، ۱۳۸۱: ۱۴۹). لذا مجموعه مفاهیم انقلابی، بخشی از میراث انقلاب اسلامی و ملیت ماست که لازم است منتخبی شایسته از این مفاهیم در قالب محتوای درسی و از جنس و سنخ ادبیات انقلاب به نسل‌های آتی منتقل شود. با شناخت واقعی مؤلفه‌ها و آموزه‌های انقلاب اسلامی و تبیین اهداف اصیل آن، علاوه بر اینکه وظیفه و تکلیف امروز در چگونگی اعمال و رفتارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روشن می‌شود، با توجه به فضای سیاسی امروز که مدعیان، با دیدگاه‌های متضاد، جملگی خود را پیرو خط اصیل انقلاب می‌دانند، مسیر و راه حقیقی تبیین و خط نفاق نیز آشکار می‌شود (زمانی، ۱۳۸۸: ۳۷). بنابراین، با توجه به آنچه در طرح مسئله بیان شد و با عنایت به پیشینه مطالعه، نوشتار حاضر با هدف تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از حیث توجه به مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب اسلامی صورت گرفت. لذا، سؤال پژوهش این است: مقوله‌های مرتبط برای حفظ و پاسداشت موضوع انقلاب اسلامی ایران از منظر شهید مطهری در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی کدام‌اند و کتب درسی تا چه میزان توانسته‌اند پاسخگوی آشنایی مخاطبان این دوره برای آشنایی با مفاهیم ارزشی انقلاب اسلامی باشند؟

1- Marsh

2- Paivarnta & Munkvold

3- Dogbey

## اهداف پژوهش

- بررسی مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با آموزه‌های انقلاب اسلامی در کتب درسی دوره ابتدایی، از دیدگاه شهید مطهری؛
- وضعیت محتوای کتب درسی دوره ابتدایی در زمینه پرداختن به آموزه‌های انقلاب اسلامی؛
- مقایسه آموزه‌های انقلاب در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی.

## اهمیت و ضرورت پژوهش

بسط و گسترش انقلاب اسلامی منوط به توجه جدی به آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب اسلامی، به‌ویژه در میان نسل جوان و دانش‌آموزان کشور است. توجه به این مهم، با در نظر گرفتن اهداف دشمن در تهاجم فرهنگی که هدف اصلی آن دور کردن نسل دوم و سوم انقلاب از اهداف و آرمان‌های آن است، در نظام آموزش و پرورش بیشتر احساس می‌شود (باصری، ۱۳۸۶). اگرچه با توجه به ماهیت و اهداف انقلاب اسلامی، تحقیق در باره ارزش‌ها امری ضروری است، در داخل کشور تحقیقات اندکی در این زمینه صورت گرفته است. لذا بازساخت آرمان‌های انقلاب اسلامی در عرصه‌های گوناگون، به‌ویژه برنامه‌های درسی ضروری می‌نماید. و به طور قطع، پژوهش درباره تحلیل کتاب‌های درسی در راستای انقلاب اسلامی تلاش ارزنده‌ای است، چون معلمان و دانش‌آموزان زیادی از آن بهره می‌برند و نتایج این مطالعات در طراحی فرصت‌های مناسب برای حفظ و تداوم ارزش‌های انقلابی در برنامه‌های درسی تأثیرگذار خواهد بود. به علاوه، بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که آموزه‌های انقلاب اسلامی در برنامه‌های درسی جایگاهی مغفول دارد و جز مطالعاتی اندک که به مواردی نظیر دفاع مقدس، وحدت ملی و ایثار و شهادت به عنوان برایندهای انقلاب اسلامی در برنامه‌های درسی پرداخته‌اند (ستایش، ۱۳۹۳؛ رضوی، ۱۳۹۴؛ سبجانی‌نژاد و جعفری هرنسلی، ۱۳۸۶؛ میرشاه جعفری و همکاران، ۱۳۸۷؛ شهرکی‌پور، ۱۳۹۲؛ موسی‌پور، ۱۳۹۱؛ نادری‌زاده، ۱۳۸۷؛ آرمند، ۱۳۸۰)، تاکنون مطالعه‌ای در این زمینه صورت نگرفته است.

## پیشینه پژوهش

بشیر (۱۳۹۵) مهم‌ترین گفتمان‌های حاکم در نظام آموزشی را که تأکید زیادی در کتب درسی نسبت به آن شده است، مربوط به گفتمان خصومت امریکا علیه ایران، حمایت از فلسطین و اسلام‌محوری می‌داند. تحقیق وی به خوبی رابطه، تعامل و همگرایی فرهنگ و سیاست را در بخش آموزشی نظام آموزشی کشور نشان داده است. ستایش (۱۳۹۳) مطالعه‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل برنامه درسی ملی از منظر توجه به ارزش‌های انقلاب اسلامی و روش‌های انتقال آن به دانش‌آموزان» انجام داد. وی در مطالعه خود نتیجه گرفت که اساساً با نگاهی کلی به برنامه درسی ملی می‌توان دریافت که ایجاد شخصیت انقلابی در جامعه جزو اهداف اصلی طراحان آن نبوده و به همین دلیل، بسیاری از ویژگی‌های یک شخصیت انقلابی یا اصلاً وجود ندارد یا کم‌رنگ دیده می‌شود. حسن‌پور و آیت‌اللهی (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای با نام «بررسی تصویرگری کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در قبل و بعد از انقلاب اسلامی ایران» بیان کرده‌اند که در کتب دوره قبل از انقلاب، نکاتی بازدارنده برای دستیابی به الگو و روشی مناسب در خلق آثار تصویری کتاب‌های درسی ایران نسبت به دوره بعد از انقلاب وجود دارد که شامل الگویی برگرفته از فرهنگ و هویت اصیل ایرانی-اسلامی است. نتیجه مطالعه باصری (۱۳۸۶) به منظور شناسایی روش‌های مناسب جذب و سازماندهی افراد شایسته و مؤثر از بین دانش‌آموزان دختر دبیرستانی برای دفاع از ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب و با هدف شناسایی زمینه‌های حفظ و گسترش آرمان‌ها و ارزش‌ها در جامعه نشان داد که شخص مبلّغ ارزش‌ها در مراکز آموزشی باید توانمند در بیان و گفتار و دارای سعه‌صدر، فروتنی و روابط اجتماعی خوب باشد.

## روش‌شناسی پژوهش

مطالعه حاضر توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. تحلیل محتوا (در این مطالعه با رویکرد کمی) روشی است که به صورت منظم و عینی به توصیف و تحلیل محتوای آشکار ارتباطات می‌پردازد. در این روش پیام‌ها و یا اطلاعات به صورت منظم کدگذاری و به نحوی طبقه‌بندی می‌شوند که پژوهشگر بتواند آنها را به صورت کمی تجزیه و تحلیل کند (دلاور، ۱۳۸۲: ۲۵۷). در حقیقت، تحلیل محتوا کمک می‌کند تا مفاهیم، اصول، نگرش‌ها، باورها و تمام اجزای مطرح شده

در قالب درس‌های کتاب، مورد بررسی علمی قرار گرفته و با هدف‌های برنامه درسی، مقایسه و ارزشیابی شود (محمدی‌مهر، ۱۳۸۷: ۴۷). تحلیل محتوا طی چهار مرحله به شرح زیر صورت می‌گیرد:

**الف) تعیین و تعریف جامعه و نمونه آماری:** جامعه آماری می‌تواند شامل کل کتب درسی، مصاحبه‌ها یا سخنرانی‌های فردی خاص در طول دوره‌ای مشخص و... باشد. در مطالعه فعلی، جامعه آماری شامل تمامی کتب درسی دوره ابتدایی از پایه اول تا ششم ابتدایی سال تحصیلی ۹۴-۹۵ است که در مطالعه حاضر با استفاده از شیوه نمونه‌گیری هدفمند، کتب فارسی (بخوانیم)، هدیه‌های آسمان و مطالعات اجتماعی به عنوان نمونه در نظر گرفته شدند. در واقع، با توجه به موضوع پژوهش (مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب) و بررسی مقدماتی کتب دوره ابتدایی و ماهیت محتوای مربوط به هر یک، سایر کتب (علوم تجربی، آموزش قرآن، تفکر و پژوهش، فارسی نوشتاری، ریاضی و کار و فناوری) از تحلیل محتوا حذف شدند. برای مثال، کتب ریاضی ماهیتی محاسباتی و کتب علوم، ماهیتی تجربی و آزمایشگاهی دارند که مناسبتی با هدف پژوهش حاضر نداشتند.

**ب) تعیین متغیرهای مورد نظر:** در این قسمت باید متغیرهای پژوهش را که در پرسش‌ها یا فرضیه‌های پژوهش مطرح شده‌اند (مقوله‌های تحلیل محتوا) به روشنی و در قالب یک اصطلاح معنی‌دار بیان شوند. منظور از متغیر چیزی است که پژوهشگر در متن جامعه آماری به دنبال آن است (پاشا شریفی، ۱۳۸۵). در اینجا، متغیرهایی به عنوان مقوله‌های مفهومی انقلاب اسلامی ایران انتخاب شده و در چهار محور کلی (عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت اسلامی) طبقه‌بندی شده است. به عبارتی، تحلیل محتوا در مطالعه حاضر براساس رویکرد قیاسی انجام شده است. این رویکرد، در تحلیل محتوا مقوله‌ها از قبل توسط صاحب‌نظران حوزه مورد نظر یا محققان دیگر شناسایی شده است. شهید مطهری، خود در کتاب *پیرامون انقلاب اسلامی* چهار ارزش عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت اسلامی را به عنوان آموزه‌های انقلاب اسلامی مطرح کرده‌اند (مطهری، ۱۳۷۲). لذا، انتخاب مقوله‌ها با رویکرد قیاسی و بر مبنای دیدگاه شخصی ایشان در زمینه ارزش‌های انقلاب صورت گرفته است.

**ج) تعیین واحد تحلیل:** می‌تواند کلمه، جمله، مضامین، اشعار و... باشد. واحد تحلیل در

این مطالعه، مفاهیم و واژه‌ها در متن و پرسش‌های دروسی است که به طور مستقیم به موضوع انقلاب اسلامی پرداخته‌اند و نه جملات و مفاهیم پراکنده.

**د) به کمیت در آوردن:** برای کمی‌سازی اطلاعات حاصل از واحدهای تحلیل می‌توان از دو شیوه شمارش و درجه‌بندی استفاده کرد (اسحاقیان، ۱۳۸۵: ۶۸-۶۹). در مطالعه حاضر، از روش شمارش و گزارش فراوانی و درصد و مقایسه فراوانی‌ها استفاده شده است.

### ابزار گردآوری داده‌ها

به منظور گردآوری داده‌ها از چک لیست محقق‌ساخته تحلیل محتوای کتب درسی استفاده شد. بدین منظور، پس از مطالعه و بررسی کتاب *پیرامون انقلاب اسلامی* شهید مطهری، چهار مقوله عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت اسلامی استخراج شد. در مرحله بعد برای مقوله عدالت اجتماعی، دو زیرمقوله مفاهیم مرتبط با عدالت اجتماعی و مفاهیم متضاد با عدالت اجتماعی؛ برای مقوله استقلال، سه زیر مقوله ابعاد استقلال، مفاهیم مرتبط با استقلال و مفاهیم متضاد با استقلال؛ برای مقوله آزادی، سه زیر مقوله ابعاد آزادی، مفاهیم مرتبط با آزادی و مفاهیم متضاد با آزادی و برای مقوله معنویت اسلامی نیز سه زیر مقوله ابعاد انقلاب، مفاهیم مرتبط با معنویت اسلامی و مفاهیم متضاد با معنویت اسلامی شناسایی شد. سپس با عنایت به نظرات استاد شهید مطهری و متناسب با هر زیر مقوله، مفاهیم مرتبط شناسایی شدند. تناسب مقوله‌ها، زیرمقوله‌ها و مفاهیم به جهت احراز روایی توسط متخصصان علوم تربیتی دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد بررسی شد. پس از بررسی نظرات (حذف، تغییر و اضافه کردن مقوله‌ها، زیرمقوله‌ها و مفاهیم) و اصلاحات مجدد طی چند مرحله، در نهایت، چک لیست مذکور با ۴ مقوله، ۹ زیرمقوله و ۵۰ مفهوم کلی، ارزش‌گذاری و به این ترتیب، روایی محتوایی آن احراز شد (به جدول (۱) مراجعه شود).

### یافته‌های پژوهش

**سؤال اول: مقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با آموزه‌های انقلاب اسلامی در کتب درسی دوره ابتدایی از منظر شهید مطهری کدام‌اند؟**

مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها به همراه مفاهیم شناسایی شده در زمینه ارزش‌های انقلاب اسلامی از



دیدگاه شهید مطهری در جدول (۱) ارائه شده است (چگونگی شناسایی و استخراج مقولات در بخش ابزار گردآوری مفصلاً تشریح شده است). منطبق با نتایج مندرج در جدول مذکور، چهار مقوله به شرح زیر شناسایی و زیرمقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با هر کدام استخراج شدند: مقوله عدالت اجتماعی با دو زیرمقوله مفاهیم مرتبط با عدالت اجتماعی (۲ مفهوم کلی) و مفاهیم متضاد با عدالت اجتماعی (۶ مفهوم کلی)؛ مقوله استقلال، سه زیر مقوله ابعاد استقلال (۴ مفهوم کلی)، مفاهیم مرتبط با استقلال (۵ مفهوم کلی) و مفاهیم متضاد با استقلال (۷ مفهوم کلی)؛ مقوله آزادی، سه زیر مقوله ابعاد آزادی (۳ مفهوم کلی)، مفاهیم مرتبط با آزادی (۴ مفهوم کلی) و مفاهیم متضاد با آزادی (۲ مفهوم کلی)؛ مقوله معنویت اسلامی نیز سه زیر مقوله ابعاد انقلاب (۵ مفهوم کلی)، مفاهیم مرتبط با معنویت اسلامی (۹ مفهوم کلی) و مفاهیم متضاد با معنویت اسلامی (۳ مفهوم کلی).

**جدول ۱- مقوله‌بندی، زیرمقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب اسلامی از دیدگاه شهید مطهری**

مفاهیم	زیر مقوله‌ها	مقوله‌ها
۱- عدالت (عدالت‌خواهی/عدالت‌طلبی / عدل / داد / دادرسی / دادگری/عادلانه/عدالت اسلامی) ۲- رعایت حقوق (برابری/ برادری/ مساوات/ تعادل اجتماعی/تحقق عدالت)	مفاهیم مرتبط با عدالت اجتماعی	عدالت اجتماعی
۱- استعمار (استعمارگر/ استعمار/ بهره‌کشی) ۲- ظلم (ستم/ استبداد/ بیداد) ۳- فقر (محرومیت/ فساد/ بیکاری/ زاغنه‌نشینی/ فاصله طبقاتی) ۴- تجمل (تجملات/ تجمل‌گرایی) ۵- تبعیض (تضاد/ تبعیض اجتماعی) ۶- بی‌عدالتی (ناعدالتی/ ناعادلانه/ ناحق/ ناحقی)	مفاهیم متضاد با عدالت اجتماعی	
۱- استقلال سیاسی ۲- استقلال اقتصادی (استقلال مادی) ۳- استقلال مکتبی (استقلال مذهبی/ استقلال اسلامی/ استقلال معنوی) ۴- استقلال فرهنگی (استقلال علمی، استقلال فکری، استقلال رأی)	ابعاد استقلال	مقوله استقلال

(ادامه) جدول ۱- مقوله‌بندی، زیرمقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب اسلامی از دیدگاه شهید مطهری

مقوله‌ها	زیر مقوله‌ها	مفاهیم
مقوله‌ها	مفاهیم مرتبط با استقلال	۱- استقلال (مستقل / تصمیم‌گیری / تصمیم) ۲- خود اتکایی (خود باوری / خود کفایی) ۳- پیشرفت (رشد / توسعه / آبادانی / امنیت) ۴- اتحاد (وحدت / متحد / همدلی / همبستگی) ۵- سرزمین (میهن / کشور / وطن / وطن خواهی / مردم / ملت / ایران)
	مفاهیم متضاد با استقلال	۱- دخالت (طغیان / سرکشی) ۲- بیگانه (بیگانگان / متجاوزان / متجاوز / دشمنان / دشمن / ویرانگر / ویرانگری / مزدور / خیانت) ۳- وابستگی (وابستگی به شرق / وابستگی به غرب) ۴- خودخواهی (زیاده‌خواهی / زورگویی / ستمگری) ۵- ذلت (خواری / پستی / بردگی / خود باخته / خود باختگی / از خود بیگانه / از خود بیگانگی) ۶- رژیم پهلوی (شاه / پهلوی / حکومت پهلوی / حکومت شاهنشاهی / دولت پهلوی / سلطنت / تسلط / سلطه) ۷- ابرقدرت (قدرت طلبی / قدرت خواهی / قدرت‌های جهانی / قدرت / غرب / امریکا / انگلیس / اسرائیل / فرانسه / روسیه / آلمان)
آزادی	ابعاد آزادی	۱- آزادی فکر (آزاداندیشی / آزادی عقیده / آزادی رأی) ۲- آزادی بیان ۳- آزادی قلم
	مفاهیم مرتبط با آزادی	۱- آزادی (آزاد / عزت / حریت / آزادگی / لیبرال / لیبرالیسم) ۲- هم اندیشی (هم فکری / همکاری) ۳- جوانمردی (ایثار / فداکاری) ۴- ایستادگی (مقاومت / پاسداری)
	مفاهیم متضاد با آزادی	۱- هرج و مرج (آشفته‌گی / آشوب) ۲- اختناق (خفقان / ترس / وحشت / سکوت)

(ادامه) جدول ۱- مقوله‌بندی، زیرمقوله‌ها و مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب اسلامی از دیدگاه شهید مطهری

مقوله‌ها	زیر مقوله‌ها	مفاهیم
معنویت اسلامی	ابعاد انقلاب	۱- انقلاب اسلامی (انقلاب معنوی / انقلاب مذهبی) ۲- انقلاب سیاسی ۳- انقلاب اقتصادی (انقلاب مادی) ۴- انقلاب اجتماعی ۵- انقلاب فرهنگی (انقلاب عقیدتی، انقلاب فکری)
	مفاهیم مرتبط با معنویت اسلامی	۱- معنویت (معنوی / معنویت اسلامی / معنویت قرآنی) ۲- مذهب (دین / اسلام / اسلامی / دین اسلام / مذهب / مذهب اسلام) ۳- روحانیت (روحانی / روحانیون / علما / علمای دینی / عالم دینی) ۴- حکومت اسلامی (جامعه اسلامی / جامعه دینی / جمهوری اسلامی) ۵- رهبری (رهبر / ولایت فقیه / امام / ولی فقیه) ۶- هویت اسلامی (بیداری اسلامی / بازگشت به خویش / بازگشت به اسلام / بازگشت به معنویت اسلامی / بیداری مسلمانان) ۷- ارزش‌های اسلامی (ارزش‌های اخلاقی / آموزه‌های قرآن / ارزش‌ها / ارزش‌های انقلابی / ارزش / احیای ارزش‌ها / ارزش‌های اصیل / ارزش‌های واقعی / ارزش‌های راستین / قرآن / اهل بیت / ایمان / ایمان به خویش / تقوا / حجاب / عفاف / حیا و عفت / اصلاح درونی / حق و حقیقت / امر به معروف / نهی از منکر / پیروزی / پیروز / احکام اسلامی) ۸- دموکراسی (مردم‌سالاری دینی) ۹- مبارزه (مبارزه انقلابی / انقلاب / مبارزه اسلامی / حماسه)
مفاهیم متضاد با معنویت اسلامی		۱- ضد اسلام (ضد اسلامی / ضد دین / ضد دینی / ضد انقلاب / ضد انقلابی / اسلام انقلابی / اسلام ستیزی / حکومت ظالم / حکومت شاه) ۲- مکتب التقاطی (مکتب ترکیبی / مکتب چندگانه / مکتب انحرافی) ۳- ضد ارزش‌ها (بی‌حجابی)

**سؤال دوم: وضعیت محتوای کتب درسی دوره ابتدایی (فارسی بخوانیم، هدیه‌های آسمان و مطالعات اجتماعی) در خصوص پرداختن به مقولات و مفاهیم شناسایی شده چگونه است؟**

جدول (۲) تحلیل محتوای کتب فارسی (بخوانیم) دوره ابتدایی را نشان می‌دهد. همان‌گونه که اشاره شد، هریک از مقولات چهار گانه ارزش‌های انقلاب اسلامی به عنوان یک مفهوم جهت

واحد تحلیل صرفاً در متن و پرسش دروسی که به طور مستقیم به مبحث انقلاب اسلامی پرداخته‌اند، در نظر گرفته شده‌اند. نتایج مندرج در جدول زیر نشان می‌دهد که از بیست مفهوم اختصاص داده شده به مقولات چهار گانه در کتب فارسی این دوره، فقط در کتاب فارسی پایه اول به مقولات مذکور پرداخته شده است (عنوان درس: خاطرات انقلاب و جشن بهمن، صفحات ۹۷-۱۰۰)؛ به طوری که ۱۱ مفهوم در مقوله استقلال، ۱ مفهوم در مقوله آزادی و ۸ مفهوم در مقوله معنویت اسلامی است؛ در حالی که در مقوله عدالت اجتماعی مفهومی وجود نداشته است. به علاوه، در کتب فارسی سایر پایه‌ها هیچ درسی اختصاصاً به انقلاب اسلامی ایران نپرداخته بود؛ لذا فراوانی مربوط، صفر گزارش شده است.

جدول ۲- فراوانی و درصد مقولات در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی

پایه تحصیلی	مقوله عدالت اجتماعی		مقوله استقلال		مقوله آزادی		مقوله معنویت اسلامی		کل مقولات	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اول	۰/۰۰	۰	۰/۵۵	۱۱	۰/۰۵	۱	۰/۴۰	۸	۰/۱۰۰	۲۰
دوم	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰
سوم	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰
چهارم	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰
پنجم	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰
ششم	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰
کل پایه‌ها	۰/۰۰	۰	۰/۵۵	۱۱	۰/۰۵	۱	۰/۴۰	۸	۰/۱۰۰	۲۰

جدول (۳) تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی را نشان می‌دهد. همان‌گونه که اشاره شد، هر یک از مقولات چهارگانه ارزش‌های انقلاب اسلامی به عنوان یک مفهوم جهت واحد تحلیل صرفاً در متن و پرسش دروسی که به طور مستقیم به مبحث انقلاب اسلامی پرداخته‌اند، در نظر گرفته شده‌اند. نتایج مندرج در جدول زیر نشان می‌دهد که از ۹۸ مفهوم اختصاص داده شده به مقولات چهارگانه در کتب هدیه‌های آسمان این دوره، فقط در کتاب

هدیه‌های آسمان پایه پنجم به مقولات مذکور پرداخته شده است (عنوان درس: بزرگ‌مرد تاریخ، صفحات ۹۴-۱۰۱)؛ به طوری که ۳ مفهوم در مقوله عدالت اجتماعی، ۳۷ مفهوم در مقوله استقلال، ۱ مفهوم در مقوله آزادی و ۵۷ مفهوم در مقوله معنویت اسلامی است. به علاوه، در کتب هدیه‌های آسمان سایر پایه‌ها هیچ درسی اختصاصاً به انقلاب اسلامی ایران نپرداخته بود؛ لذا فراوانی مربوط صفر گزارش شده است.

جدول ۳- فراوانی و درصد مقولات در کتاب‌های هدیه آسمان دوره ابتدایی

پایه تحصیلی	مقوله عدالت اجتماعی		مقوله استقلال		مقوله آزادی		مقوله معنویت اسلامی		کل مقولات	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اول	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
دوم	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
سوم	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
چهارم	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
پنجم	۳	۳/۰۶	۳۷	۳۸/۷۵	۱	۱/۰۲	۵۷	۵۸/۱۶	۹۸	۰/۱۰۰
ششم	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
کل پایه‌ها	۳	۳/۰۶	۳۷	۳۸/۷۵	۱	۱/۰۲	۵۷	۵۸/۱۶	۹۸	۰/۱۰۰

جدول (۴) تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی را نشان می‌دهد. همان‌گونه که اشاره شد، هر یک از مقولات چهارگانه ارزش‌های انقلاب اسلامی به عنوان یک مفهوم جهت واحد تحلیل صرفاً در متن و پرسش دروسی که به طور مستقیم به مبحث انقلاب اسلامی پرداخته‌اند، در نظر گرفته شده‌اند. نتایج مندرج در جدول زیر نشان می‌دهد که از ۵۲ مفهوم اختصاص داده شده به مقولات چهارگانه در کتب مطالعات اجتماعی این دوره، فقط در کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم به مقولات مذکور پرداخته شده است (عنوان درس: روزهای مهم، صفحات ۹۵-۹۸)؛ به طوری که ۲ مفهوم در مقوله عدالت اجتماعی، ۱۸ مفهوم در مقوله استقلال، ۲ مفهوم در مقوله آزادی و ۳۰ مفهوم در مقوله معنویت اسلامی است. به علاوه، در کتب مطالعات اجتماعی سایر پایه‌ها هیچ درسی اختصاصاً به انقلاب اسلامی ایران نپرداخته بود؛ لذا فراوانی مربوط صفر گزارش شده است.

جدول ۴- فراوانی و درصد مقولات در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

پایه تحصیلی	مقوله عدالت اجتماعی		مقوله استقلال		مقوله آزادی		مقوله معنویت اسلامی		کل مقولات	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اول	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
دوم	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
سوم	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰
چهارم	۳/۸۵	۲	۳۴/۶۱	۱۸	۳/۸۵	۲	۵۷/۶۹	۳۰	۵۲	۰/۱۰۰
پنجم	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰
ششم	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰	۰/۰۰	۰
کل پایه‌ها	۳/۸۵	۲	۳۴/۶۱	۱۸	۳/۸۵	۲	۵۷/۶۹	۳۰	۵۲	۰/۱۰۰

**سؤال سوم:** آیا بین مقولات چهارگانه عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت اسلامی در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی (فارسی بخوانیم، هدیه‌های آسمان و مطالعات اجتماعی) تفاوت معناداری وجود دارد؟

نتایج مندرج در جدول (۵) نشان می‌دهد ۲/۹ درصد از مفاهیم مطرح شده انقلاب اسلامی در کتب درسی مربوط به مقوله عدالت اجتماعی، ۳۸/۸ درصد مفاهیم مربوط به مقوله استقلال، ۲/۴ درصد مفاهیم مربوط به مقوله آزادی و ۵۵/۹ درصد مفاهیم مربوط به مقوله معنویت اسلامی بوده است. در ادامه، برای بررسی این تفاوت، نتایج آزمون خی دو از تفاوت معنادار بین مقولات حکایت دارد ( $\text{Chi-Square} = 145/81, p = 0/000$ ). به طوری که بیشترین مفاهیم مطرح شده در ارتباط با ارزش‌های انقلاب اسلامی مربوط به مقوله معنویت اسلامی (۹۵ مفهوم) و سپس مقوله استقلال (۶۶ مفهوم) است. در حالی که مفاهیم مرتبط با مقولات آزادی (۴ مفهوم) و عدالت اجتماعی (۵ مفهوم) اندک است.

جدول ۵- نتایج آزمون خی دو به منظور مقایسه مقولات چهارگانه در کتب درسی ابتدایی

مقوله	فراوانی	درصد	مقدار خی دو	df	P
عدالت اجتماعی	۵	۲/۹	۱۴۵/۸۱	۳	***۰/۰۰۰
استقلال	۶۶	۳۸/۸			
آزادی	۴	۲/۴			
معنویت اسلامی	۹۵	۵۵/۹			
کل مقولات	۱۷۰	۰/۱۰۰			

### جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با عنایت به اینکه گنجاندن مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب اسلامی در محتوای کتب درسی، مقدمه‌ای برای تبدیل ارزش‌ها و آرمان‌های واقعی انقلاب به روح کلی حاکم بر برنامه‌های درسی است، مطالعه حاضر با هدف بررسی و میزان توجه به مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب اسلامی در کتب درسی دوره ابتدایی مبتنی بر دیدگاه شهید مطهری صورت گرفت.

شناخت واقعی آموزه‌های انقلاب اسلامی از منظر صاحب نظران بنام حوزه انقلاب اسلامی، تبیین آرمان‌ها و طراحی و تدوین محتوای برنامه‌های درسی مطابق با آموزه‌های انقلاب، وظیفه و تکلیف امروز نظام آموزشی برای ایجاد رفتارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اسلامی انقلابی در مخاطبان است. در اولین بخش مطالعه، ارزش‌های بنیادین انقلاب اسلامی از دیدگاه شهید مطهری مورد بررسی و واکاوی قرار گرفت. شهید مطهری به عنوان یکی از صاحب‌نظران بنام در حوزه انقلاب اسلامی، با محور قرار دادن اسلام و ارزش‌های اسلامی، تداوم و استمرار انقلاب را مبتنی بر حفظ و تحقق چهار ارزش اساسی عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت اسلامی می‌داند که در تحلیل محتوای حاضر، با رویکردی قیاسی ارزش‌های مذکور به عنوان مقوله در نظر گرفته شد و برای هر یک تعدادی زیرمقوله و مفاهیم استخراج گردید.

نتایج تحلیل محتوا نشان داد که از ۲۰ مفهوم اختصاص داده شده به مقولات چهارگانه در کتب فارسی این دوره، فقط در کتاب فارسی پایه اول به مقولات مذکور پرداخته شده است؛

به طوری که ۱۱ مفهوم در مقوله استقلال، ۱ مفهوم در مقوله آزادی، ۸ مفهوم در مقوله معنویت اسلامی است. در حالی که در مقوله عدالت اجتماعی، مفهومی وجود نداشته است. به علاوه، در کتب فارسی سایر پایه‌ها هیچ درسی اختصاصاً به انقلاب اسلامی ایران نپرداخته است. همچنین در کتب هدیه‌های آسمان از ۹۸ مفهوم اختصاص داده شده به مقولات چهارگانه، فقط در کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم به مقولات مذکور توجه شده است؛ به طوری که ۳ مفهوم در مقوله عدالت اجتماعی، ۳۷ مفهوم در مقوله استقلال، ۱ مفهوم در مقوله آزادی و ۵۷ مفهوم در مقوله معنویت اسلامی است. به علاوه، در کتب هدیه‌های آسمان سایر پایه‌ها هیچ درسی به انقلاب اسلامی ایران اختصاص نداشته است. در کتب مطالعات اجتماعی نیز، نتایج نشان داد از ۵۲ مفهوم اختصاص داده شده به مقولات چهارگانه در کتب مذکور این دوره، فقط در کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم مقولات مذکور مطرح شده است؛ به طوری که ۲ مفهوم در مقوله عدالت اجتماعی، ۱۸ مفهوم در مقوله استقلال، ۲ مفهوم در مقوله آزادی و ۳۰ مفهوم در مقوله معنویت اسلامی است و در کتب مطالعات اجتماعی سایر پایه‌ها هیچ درسی اختصاصاً به انقلاب اسلامی ایران نپرداخته است.

قبل از هرگونه تحلیل و تفسیری، لازم به ذکر است که هر یک از مقوله‌های چهارگانه ارزش‌های انقلاب اسلامی (عدالت اجتماعی، استقلال، آزادی و معنویت اسلامی) صرفاً در متن و پرسش دروسی که به طور مستقیم به مبحث انقلاب اسلامی پرداخته است، مورد تحلیل محتوایی قرار گرفته‌اند. در مجموع، نتایج بررسی و تحلیل کتب فارسی بخوانیم، هدیه‌های آسمان و مطالعات اجتماعی در شش پایه حاکی از این بود که فقط در کتاب فارسی پایه اول، هدیه‌های آسمان پایه پنجم و کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم دروس اختصاصی در زمینه انقلاب اسلامی وجود داشته است. در حالی که در سایر کتب، جز موارد پراکنده در هیچ درس اختصاصی، مقوله‌های شناسایی شده مورد توجه قرار نگرفته است. به علاوه، از ۱۷۰ مفهوم شناسایی شده در این زمینه، بیشترین مفاهیم مطرح شده در ارتباط با ارزش‌های انقلاب اسلامی مربوط به مقوله معنویت اسلامی (۹۵ مفهوم) و سپس مقوله استقلال (۶۶ مفهوم) بود. در حالی که مفاهیم مرتبط با مقولات آزادی (۴ مفهوم) و عدالت اجتماعی (۵ مفهوم) بسیار اندک است. بررسی پیشینه حاکی از این است که پژوهش‌های مرتبط در خصوص انقلاب اسلامی با زمینه



برنامه درسی ناچیز است. ستایش (۱۳۹۳) به بررسی و تحلیل برنامه درسی ملی از منظر توجه به ارزش‌های انقلاب اسلامی و روش‌های انتقال آن به دانش‌آموزان پرداخته است. تحلیل کتب درسی حاکی از عدم پرداختن عمیق به مسئله ولایت فقیه (جعفرنیا، ۱۳۸۳)، وحدت و انسجام اسلامی (میرشاه جعفری و همکاران، ۱۳۸۷) و مفهوم ایثار و شهادت (شهرکی‌پور، ۱۳۹۲؛ موسی‌پور، ۱۳۹۱؛ نادری‌زاده، ۱۳۸۷؛ آرمند، ۱۳۸۰) در برنامه‌های درسی به عنوان برایندهای انقلاب اسلامی است. لذا به‌رغم اهمیت برنامه‌های درسی در انعکاس آموزه‌های انقلاب، مطالعه جامعی در این زمینه صورت نگرفته است و پژوهش در این حوزه ارزشمند، جای کار دارد.

کتاب‌های درسی تحلیل‌شده در مطالعه حاضر، به‌رغم اینکه زمینه مناسبی برای ارائه آموزه‌های انقلاب اسلامی هستند، فاقد توجه شایسته به این امرند. در حالی که امکان توجه به حوزه ارزش‌های انقلاب اسلامی در این کتب و حتی در قالب دروس مستقل وجود دارد. به‌زعم صافی (۱۳۸۶: ۴۰)، مفاهیم مرتبط با انقلاب اسلامی از جمله موضوعاتی است که حفظ آن برای تداوم دینی و ملی جامعه ایرانی ضرورت مضاعف دارد. از سوی دیگر، بین دوره‌های تحصیلی نظام آموزشی کشور، دوره ابتدایی از نظر شکل‌گیری شخصیت دانش‌آموزان، پرورش مفاهیم فضایل اخلاقی - معنوی اهمیت ویژه‌ای داشته و دارد؛ لذا گنجانیدن مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب اسلامی در محتوای کتب درسی می‌تواند مقدمه‌ای برای تبدیل ارزش‌ها و آرمان‌های واقعی انقلاب به روح کلی حاکم بر برنامه‌های درسی باشد.

رسیدن به اهداف حقیقی دستاوردهای انقلاب اسلامی، در درجه اول، مستلزم آشنایی دانش‌آموزان با مفاهیم و اصطلاحات مرتبط در این خصوص است تا زمینه‌ساز آگاهی مخاطبان نظام آموزشی با جریان انقلاب اسلامی شود. باید توجه داشت دستیابی به نگرش مثبت نسبت به ارزش‌های انقلاب و میل به اقدامات عملی در خصوص پیام‌های آن در فراگیران و همچنین بروز تغییرات مطلوب در رفتار آنان در زمینه ارزش‌های انقلابی نیز نیازمند آشنایی با مفاهیم انقلابی است. پس با توجه به انعکاس آموزه‌ها و ارزش‌های مختلف در برنامه‌های درسی، به واسطه چنین مفاهیمی، می‌توان ارزش‌های بی‌بدیل انقلاب اسلامی را از طریق محتوای برنامه‌های درسی در اذهان دانش‌آموزان نهادینه ساخت تا در نهایت، به عمل متعهدانه منجر شود. بنابراین، پرداختن به آنچه به واسطه این انقلاب به ارمغان آورده شده، از جمله موضوعاتی است که باید هرچه بیشتر و

به صورت اختصاصی تر در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی مورد اهتمام واقع شود. حضرت آیت، الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی، در دیدار با هزاران نفر از معلمان و فرهنگیان سراسر کشور (۱۳۹۲/۲/۱۳)، آموزش و پرورش را یک دستگاه بسیار مهم و اساسی و زیرساخت اصلی برای شکل‌گیری جامعه‌ای پیشرفته و برخوردار از خصلت‌های والای انسانی و سبک زندگی اسلامی دانسته، تأکید داشتند که با چشمی بینا، بر محتوای کتاب‌های درسی نظارت شود تا محتوای این کتاب‌ها متقن و به دور از هرگونه انحراف باشد.

در مجموع، نتایج مبین این است که به ارزش‌های انقلاب اسلامی، به‌ویژه در مقوله عدالت اجتماعی و آزادی، توجه اندکی شده است و بسیاری از مفاهیم در کتب بررسی شده، نادیده انگاشته شده‌اند که خود جای تأمل دارد. امید که نتایج مطالعه کنونی، راهگشای برنامه‌ریزان تدوین محتوای کتب درسی باشد تا به مفاهیم مرتبط با آموزه‌های انقلاب اسلامی هرچه بیشتر توجه کنند. لذا با عنایت به یافته‌های حاصل، به‌ویژه در پایه‌های دوم، سوم و ششم ابتدایی، توجه محتوایی به ارزش‌های انقلاب اسلامی، به خصوص در مقوله آزادی و عدالت اجتماعی در قالب دروس مستقل، به مؤلفان و طراحان توصیه می‌شود. یافته‌های مطالعه حاضر در زمینه تفکیکی تحلیل براساس کتاب درسی، پایه تحصیلی و مقوله‌های چهارگانه در مجموع اطلاعات دقیق‌تری برای پیگیری در اختیار کارشناسان و مؤلفان کتب درسی دوره ابتدایی قرار می‌دهد و برنامه‌ریزان درسی می‌توانند از مقولات استخراج شده برای انتخاب محتوای مرتبط‌تر در زمینه آموزه‌های انقلاب اسلامی استفاده کنند. به علاوه، روند یافته‌های حاضر حاکی از ناهمگونی در عملکرد گروه‌های مختلف مؤلف کتب درسی فارسی، اجتماعی و دینی در پایه‌های مختلف است؛ به نحوی که توجه به دروس مستقل در پایه اول مورد توجه قرار گرفته و سپس در پایه‌های بعدی رها شده است، که لازم است در خصوص اصلاح روند توجه به آموزه‌های انقلاب در کتب درسی پایه‌های دیگر، این همگونی ایجاد شود. لذا شایسته است دست‌اندرکاران تألیف کتب درسی در خصوص پیوستگی محتوای درسی در سایر پایه‌ها اقدام کنند و در حد توان به تکمیل مفاهیم استخراج شده همت گمارند.

### پیشنهادها

در پایان، بررسی و شناسایی ارزش‌های انقلاب اسلامی از دیدگاه رهبر کبیر انقلاب اسلامی امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در سایر دوره‌های تحصیلی به محققان علاقه‌مند در این حوزه پیشنهاد می‌شود. به نظر می‌رسد تحلیل محتوای کتب درسی با رویکرد گفتمان‌سازانه در راستای پرداختن به آموزه‌های انقلاب اسلامی نیز خالی از تأثیر نباشد. لذا شایسته است ضمن بهره‌برداری از اندیشه شهید مطهری در تألیف و طراحی محتوای کتب درسی، در پژوهش‌های بعدی مواردی مانند نقش رهبری انقلاب (ره) در تداوم و استمرار آن و جایگاه ولایت فقیه در کتب درسی مورد نظر قرار گیرد. امید که نتایج حاصل از تحلیل برنامه‌های درسی از حیث پرداختن به مفاهیم مرتبط با ارزش‌های انقلاب اسلامی، بتواند از طریق [اصلاح] برنامه‌های درسی نظام آموزشی، به نهادینه‌سازی ارزش‌های اسلامی کمک کند و با انعکاس افکار انقلابی و باورهای ملی، به تقویت و کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران منجر شود.

## فهرست منابع

۱. آرمنند، محمد (۱۳۸۰). «متون ادب برگزیده شهید و شهادت برای برنامه‌های درسی آموزش و پرورش». طرح پژوهشی به سفارش معاونت پژوهشی و تبلیغات بنیاد شهید انقلاب اسلامی (اداره کل تحقیقات و پژوهش).
۲. اسحاقیان، مهدی (۱۳۸۵). می‌خواهم پژوهشگر شوم. ج ۴. اصفهان: انتشارات نوشته.
۳. اکبری شلدره‌ای، فریدون (۱۳۸۷). «بررسی حضور ادبیات انقلاب در کتاب‌های درسی». کتاب ماه ادبیات. ۲۲ (۱۳۶). صص ۲۲-۱۶.
۴. باصری، احمد (۱۳۸۶). «بررسی روش‌های جذب دختران دبیرستانی برای دفاع از آرمان‌های انقلاب در محیط‌های آموزشی». فصلنامه فرهنگی - تربیتی زنان و خانواده. ۲ (۴). صص ۴۳-۷۸.
۵. پاشا شریفی، حسن (۱۳۸۵). روش تحقیق در علوم رفتاری. تهران: سخن.
۶. جعفرنیا، فاطمه سادات (۱۳۹۳). «تحلیل کیفی محتوای کتب درسی دوره متوسطه از منظر گفتمان‌سازی نظریه ولایت فقیه براساس آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته برنامه‌ریزی درسی. دانشگاه فردوسی مشهد. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
۷. حسن‌پور، محسن و آیت‌اللهی، حبیب‌الله (۱۳۸۹). «بررسی تصویرگری کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در قبل و بعد از انقلاب اسلامی ایران». مجله جلوه هنر. ۲ (۳). صص ۵-۲۰.
۸. درویشی، فرهاد (۱۳۸۸). «انقلاب اسلامی و رانت سیاسی». فصلنامه علوم اجتماعی. شماره‌های ۴۲ و ۴۳. صص ۳۲۷-۳۶۲.
۹. دلاور، علی (۱۳۸۲). مبانی نظری و علمی پژوهش‌های علوم انسانی و اجتماعی. تهران: رشد.
۱۰. رضوی، عبدالحمید (۱۳۹۴). «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی «دینی» و «ادبیات فارسی» دوره متوسطه براساس مؤلفه‌های دفاع مقدس». دوفصلنامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی. ش ۱۳. ص ۹۱.
۱۱. زمانی، سید رضا (۱۳۸۸). «آینده انقلاب اسلامی در اندیشه شهید مطهری». فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی. ۶ (۱۸). صص ۳۳-۵۶.

۱۲. سبحانی نژاد، مهدی و جعفری هرنندی، رضا (۱۳۸۶). «بررسی و تحلیل میزان توجه به مفاهیم دفاع مقدس در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی». *دوماهنامه علمی- پژوهشی دانشور رفتار*. ۱۴ (۲۷). صص ۳۹-۵۴.
۱۳. ستایش، حسن (۱۳۹۳). «بررسی و تحلیل برنامه درسی ملی از منظر توجه به ارزش‌های انقلاب اسلامی و روش‌های انتقال آن به دانش‌آموزان». *وزارت آموزش و پرورش*. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. قابلیت دسترسی در: <http://www.oerp.ir>.
۱۴. شایگان، فریبا (۱۳۸۸). «بررسی ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان در انقلاب اسلامی ایران». *فصلنامه علوم اجتماعی*. ۴۲ و ۴۳. صص ۱۱۷-۱۵۱.
۱۵. شفایی، امان‌الله (۱۳۸۸). «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر تحولات سیاسی منطقه قفقاز». *علوم سیاسی*. ۱۲ (۴۸). صص ۱۸۰-۱۵۵.
۱۶. شهرکی‌پور، حسن (۱۳۹۲). «بررسی محتوای کتب درسی دوره راهنمایی تحصیلی در گسترش فرهنگ ایثار و شهادت». *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*. ۱۰ (۱۰). صص ۹۷-۱۰۸.
۱۷. صافی، احمد (۱۳۸۶). *آموزش و پرورش ابتدایی، راهنمایی و متوسطه*. تهران: سمت.
۱۸. صالحی عمران، ابراهیم؛ ایزدی، صمد و رضایی، فرزانه (۱۳۸۸). «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر مبنای مؤلفه‌های آموزش جهانی»، *فصلنامه مطالعات برنامه درسی*. شماره‌های ۱۳ و ۱۴. صص ۱۴۱-۱۷۷.
۱۹. طاهری وحدتی، حسین (۱۳۸۹). «دیدگاه‌های مقام معظم رهبری در نماز جمعه سالگرد انقلاب اسلامی و تحولات جهان اسلام»، *مشکات*. ش ۱۰۹. صص ۱-۶.
۲۰. عباسی اشلقی، مجید (۱۳۹۱). «بازتاب‌های معناگرایانه انقلاب اسلامی ایران بر اسلام‌گرایی در خاورمیانه»، *فصلنامه راهبرد*. ش ۲۱ (۶۲). صص ۱۱۳-۱۴۰.
۲۱. محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۸۸). «ارزش‌های مندرج در مطبوعات: مقایسه انقلاب مشروطیت و انقلاب اسلامی»، *فصلنامه علوم اجتماعی*. ش ۴۲ و ۴۳. صص ۱۸۹-۲۲۲.
۲۲. محمدی‌مهر، غلامرضا (۱۳۸۷). *روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق)*. تهران: انتشارات دانش‌نگار.

۲۳. مرشدی‌زاد، غفری هسجین و مرتضوی (۱۳۹۰). «بررسی و ارزیابی میزان پابندی سه رئیس جمهور به ارزش‌های انقلاب اسلامی مورد تأکید امام خمینی». معرفت. ش ۲۰ (۱۶۹)، صص ۱۰۹-۱۲۶.
۲۴. مطهری، مرتضی (۱۳۷۲). *پیرامون انقلاب اسلامی*. ج ۹. تهران: صدرا.
۲۵. مقام معظم رهبری (۱۳۹۲). *بیانات در دیدار با معلمان و فرهنگیان سراسر کشور*. ۱۳ اردیبهشت ماه.
۲۶. موسی‌پور، نعمت‌الله (۱۳۹۱). «ترویج فرهنگ «ایشار و شهادت» به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی». *تحقیقات فرهنگی ایران*. ش ۵ (۳). صص ۱۰۳-۱۲۶.
۲۷. میرشاه جعفری، سیدابراهیم و کریمی، صدیقه (۱۳۸۷). «تقویت وحدت و انسجام اسلامی در پرتو برنامه‌های درسی مدارس». *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*. ش ۷ (۱۵). صص ۲۰۳-۱۶۷.
۲۸. میرزایی، اقبال‌علی (۱۳۹۱). «اثر انقلاب بر اعتبار قوانین: نظریه عمومی و بررسی موردی انقلاب اسلامی ایران». *سیاسی-اقتصادی*. ش ۲۸۹. صص ۶۰-۶۶.
۲۹. نادری‌زاده، غلامرضا (۱۳۸۷). «طراحی الگوی غنی‌سازی مفهوم ایشار و شهادت در برنامه درسی مدارس و دانشگاه‌ها». *مجموعه مقالات همایش ملی «ایشار و شهادت: فرصت‌ها و چالش‌ها در حوزه‌های فرهنگ، اقتصاد و سیاست»*. اسفند ماه. دانشگاه مازندران.
۳۰. یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۸۱). *اصول برنامه‌ریزی درسی*. تهران: یادواره کتاب.
31. Dogbey, J. K. (2010). Concepts of variable in middle-grades mathematics textbooks during four ears of mathematics education in the United states. Graduate school Theses and Dissertations. <http://scholarcommons.usf.edu/etd/1615>.
32. Eisner, E. (2002). *The Educational Imagination: On the Design and Evaluation of School Programs*, 3rd edn, Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall.
33. Marsh, Colin J. (2009). *Key Concepts for Understanding Curriculum Teachers' Library*, 4th Ed, London: Taylor & Francis Routledge.
34. Paivarinta, T. & Munkvold, B. E. (2005). Enterprise content management: an integrated perspective on information management. 38th Hawaii international conference on system sciences. Hawaii.